

УДК 811.161.2'282.2'373(477.43/44)

Інна ГОРОФ'ЯНЮК

**МЕТЕОРОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ:
СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЛЕКСИЧНА МОТИВАЦІЯ**

У статті представлено метеорологічну лексику подільського діалекту, кодифіковану в регіональних словниках. Змодельовано структурну організацію метеорологічної лексики як тематичної групи, досліджено лексичну мотивацію говіркових назв природних явищ через виявлення 10 активних мотиваційних ознак.

Ключові слова: подільський діалект, метеорологічна лексика, назва, лексична мотивація, лексико-семантична група, словник.

Сьогодні в славистиці спостерігається постійне зростання уваги дослідників до лексики народних говорів як надійного джерела моделювання мовної картини (або є її фрагментів) світу слов'янських народів. У цьому контексті вивчення метеорологічної лексики має великий евристичний потенціал, адже назви природних явищ (опадів та їх наслідків, хмар, переміщення повітряних мас, світлових та акустичних атмосферних явищ тощо), з одного боку, відзначаються давнім походженням і відносною стійкістю впродовж століть, а з другого боку, релевантними для пізнання особливостей народного мислення, а з другого боку, характеризуються достатньою репрезентативністю в лексикографічних джерелах¹.

Проте до сьогодні залишається не розв'язаною, а тому **актуальною**, проблема повноти представлення лексичного матеріалу цієї тематичної групи не лише в загальнослов'янському обширі, а й у власне українському. Відомі описові дослідження метеорологічної лексики на слов'янському тлі (праці М. М. Кондратенка², у яких подано ономасіологічний опис назв природних явищ у центральних та маргінальних слов'янських говорах), та на українському діалектному матеріалі (О. А. Могила описала метеолексику українських говорів як єдину макросистему, яка поділяється на тісно пов'язані групи, об'єднані за

¹ Кондратенко М. М. Лексика народной метеорологии. Опыт сравнительного анализа славянских и немецких наименований природных явлений / М. М. Кондратенко. – Мюнхен, 2000. – С. 9.

² Кондратенко М. М. Лексика народной метеорологии в славянских языках : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.03 “Славянские языки” / М. М. Кондратенко. – М., 1994. – 22 с.; Кондратенко М. М. Лексика народной метеорологии. Опыт сравнительного анализа славянских и немецких наименований природных явлений / М. М. Кондратенко. – Мюнхен, 2000. – 120 с.

походженням атмосферних і метеорологічних явищ³) виконані на кількісно та просторово невеликій емпіричній базі. Останнім часом активно з'являються напрацювання русистів у цій галузі: В. М. Касьянова схарактеризувала історію розвитку й сучасне функціонування російської метеорологічної лексики, у дослідженнях О. О. Макушевої, А. О. Пихтєєвої, О. Б. Пойди представлено номінації атмосферних явищ різних російських говорів крізь призму різних аспектів аналізу. А. Г. Іскандарова запропоновано структурно-семантичний аналіз метеоніменів башкирської мови, а також з'ясовано її місце в житті народу⁴.

Отже наукові знання, які маємо на сьогодні з походження та особливостей функціонування слов'янської метеорологічної лексики, постійно розростаються емпірично, маючи в перспективі поглиблення теорії номінації явищ природи слов'янами.

На збагачення емпіричної бази української, а отже, і слов'янської метеорологічної лексики, спрямована й наша розвідка, **метою** якої є аналіз подільської метеорологічної лексики, кодифікованої в регіональних словниках; для цього розв'яжемо такі **завдання**: змодельємо структурну організацію метеорологічної лексики як тематичної групи, вивчимо лексичну мотивацію говіркових назв природних явищ через виявлення всіх активних мотиваційних ознак.

Джерелами розвідки слугували «Словник буковинських говірок» за ред. Н. В. Гуйванюк (СБГ) та «Словник українських говорів Одещини» за ред. О. І. Бондаря (СУГО) (мережі цих словників охоплюють населені пункти подільського говіркового ареалу⁵), «Словник подільських говірок» Д. М. Брилінського (СПГ) та «Словник говірок Вінниччини» (СГВ), укладений М. Т. Доленком та ін. у 60-70 рр. ХХ ст. (рукопис зберігається на кафедрі української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). Методом суцільної вибірки було виявлено 142 назви метеорологічних явищ.

Подільську метеорологічну лексику структуровано на лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ), у межах яких виділено лексичні підгрупи (далі – ЛП).

І. ЛСГ назв явищ природи, яка об'єднує метеорологічні номінації, пов'язані зі змінами, зумовленими природними явищами:

1) види вітрів: *низовий* (СГВ), *долиновий* (СГВ), *зола* 'холодний вітер з опадами, з вологою' (СГВ); *їдкий вітер* 'злий, пронизливий вітер' (СПГ, с. 45), *марцевий* 'весняний, холодний (про вітер)' (СГВ), *сібірячий* 'злий, лютий, пронизливий холодний (частіше про вітряну погоду)' (СУГО, с. 179); *полоса*

³ Могила О. А. Метеорологічна лексика українських говорів : [монографія] / О. А. Могила. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – 213 с.

⁴ докл. див.: Онищенко Ю. З історії дослідження метеонімацій / Юлія Онищенко : [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://centrumpl.in.ua/forum/28-112-1>

⁵ Геть Ю. Ю. Лексикографічне відтворення лексики подільського говору: «Словник буковинських говірок» / Юлія Геть // Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи: Матеріали IV Регіональної наукової студентської конференції (м. Вінниця, 2-3 квітня 2015 року) / Відп. ред. І. В. Гороф'янюк; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2015. – С. 37–43; Купрійчук П. «Словник українських говорів Одещини» як джерело дослідження подільського діалекту / П. Купрійчук // Філологічні студії: збірник наукових праць студентів інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського / Відп. за випуск І. В. Гороф'янюк. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2014. – Вип. 12, ч. III. – С. 27–39.

‘раптовий вітер, вихор, який приходить вузькою смугою’ (СУГО, с. 160), *плюша* ‘дощ з вітром’ (СГВ);

2) веселка: *веселиця* (СГВ), *дуга* (СГВ), *краса* (СБГ, с. 231), *красавода* (СГВ), *красуля* (СГВ), *небесниця* (СГВ), *радівка*, *радова* (СГВ), *тенча* (СГВ), *райдуга*, *радуга* (СГВ);

3) блискавка, її види: *блискає радком* ‘блискавка на дощ’ (СГВ); *сухопуть* ‘блискавка без грому’ (СГВ);

4) дощ, його види: *моква* ‘дощ’ (СГВ), *накрапає* (СПГ, с. 65); *обліжний дощ* ‘затяжний дощ, коли хмари обволікають все небо’ (СГВ), *чабанський дощ* ‘тихий дощ, без сонця, який іде дві-три доби’ (СБГ, с. 635); *дуже злива* ‘великий дощ’ (СГВ), *залива*, *злива* ‘сильний дощ’ (СГВ), *туча* ‘дуже великий дощ, злива’ (СУГО, с. 195); *курачий дощ* ‘дрібний дощ, що йде тоді, коли світить сонце’ (СГВ; СУГО, с. 112), *мрака* ‘моросить дощ’ (СГВ), *сльота* ‘мряка, дрібний дощ’ (СГВ), *крапнистий дощ* ‘дощ з великими краплями’: *Сніг іде клапнистий, а дощ крапнистий* (СГВ), *хляка* ‘дощ зі снігом’ (СУГО, с. 203);

5) хмара, її види: *синява* ‘хмара, вид хмари’ (СГВ), *товша* ‘хмара’ (СГВ), *туча* ‘хмара; велика дощова хмара’: *Як кажуть хмара, то буде тихий, малий дощ, а як кажуть туча, то може бути град, дуже великий дощ* (СГВ); *тучна хмара* ‘темна хмара, коли має бути буря’ (СГВ); *ялова хмара* ‘недощова хмара’ (СГВ);

6) види снігу: *курава*, *куравиця* ‘снігопад з вітром’ (СГВ), *папороха* ‘пороша (сніг)’ (СГВ), *понова*, *поновка* ‘свіжий сніг, пороша’ (СГВ); *фляка*, *фляканиця* ‘мокрий сніг’ (СУГО, с. 200), *фляка*, *флякавка*, *фляковиця(-а)*, *флякавка*, *фляковиця(-а)* ‘негода, зі снігом і дощем водночас’ (СБГ, с. 595-596), *завехурниця*, *заверуха*, *завируха*, *завіруха* ‘сніг з вітром’ (СГВ), *поземка* ‘снігопад з вітром’ (СГВ), *фуга*, *фургавиця*, *фургалія*, *фурделиця*, *фуртуна*, *хуртеча*, *хурдиліга* ‘снігопад з вітром’ (СГВ), *халана* ‘мокрий сніг з вітром’ (СГВ), *шуверна* ‘снігопад з вітром, буря’ (СГВ), *війна*, *війка* ‘заметіль, завірюха’ (СГВ), *заметіль*, *замітіль* ‘завірюха, хуртовина’ (СГВ), *захурделилося* ‘метелиця, сніг із вітром’ (СГВ), *уюга* ‘хуртовина’ (СБГ, с. 574), *юга* (СГВ) ‘сніг із вітром’; *суховій* ‘сніг без вітру’ (СГВ); *лапатий* ‘сніг з великими сніжинками’ (СПГ, с. 56), *лабатий* ‘лапатий (про сніг)’ (СГВ);

7) ожеледиця: *вожеледа*, *ожеледа* (СГВ), *льодовиця* (СГВ).

II. ЛСГ назв метеорологічних процесів, у якій виділили ЛП дій природних явищ:

1) крапає дощ: *накрапає* (СПГ, с. 65), *цпає* (СПГ, с. 102), *моросити* ‘про дрібний дощ’ (СГВ);

2) захмаритися: *забундюсюватиси* (СБГ, с. 123), *забурмосюватиси* (СБГ, с. 123), *закондибасюватиси(-са)* (СБГ, с. 133), *закундубаситися* (СГВ), *законцюбитись* (СУГО, с. 80), *накапустилось* (СГВ), *золобато* ‘холодно, похмуро’ (СГВ);

3) зіпсувалась погода: *засльотило(ся)* ‘почався довгий, безперервний дощ’ (СГВ), *заяповилось* ‘настала погана дощова погода’ (СГВ), *занепогодилось* ‘захмурилось, погіршала погода’ (СГВ);

4) дме вітер: *віє* (СПГ, с. 20), *дує* (СПГ, с. 34).

III. ЛСГ назви, яка синтезує метеорологічні номінації, пов’язані з типами погодних умов. У межах цієї групи виділено такі ЛП:

1) погана, дощова погода: *драна погода*, *мерза*, *ненастіє* ‘погана погода’ (СГВ), *ляпавиця*, *мжичка*, *мозола*, *плюта*, *сльопавка*, *слота*, *сльота*, *сляка*, *слякотня*, *сльотна погода* ‘сльота, дощова погода’ (СГВ), *трістя* ‘болото, непогода’ (СУГО, с. 194), *фляка*, *флякавка*, *фляковиця(-а)*, *флякавка*,

флякковиця(-а) 'негода, зі снігом і дощем водночас' (СБГ, с. 595-596), *хмурна погода* (СГВ), *тучова погода* 'дошова' (СГВ);

2) гарна погода: *погодиця* (СГВ), *погодливо* (СГВ);

3) тиха погода зі снігом: *падає папороть* 'тиха погода зі снігом' (СГВ);

4) холодна погода: *гимбіль* 'холод, мряка' (СУГО, с. 52), *дудя, дюля, зюзя* 'дит. холодно' (СГВ), *дюдя* 'т.с.' (СУГО, с. 75), *зимно* (СПГ, с. 42), *золобато* 'холодно, похмуро' (СГВ), *студено* (СПГ, с. 92);

5) морозна погода: *морозьо* 'дит. морозно' (СГВ).

IV. ЛСГ астрономічних назв, яка об'єднує метеорологічні номінації, пов'язані небесними тілами: *зора* 'зоря' (СГВ), *ярило* 'сонце': *Ярило червоне* – *буде мороз* (СПГ, с. 108).

V. ЛСГ назв місяців синтезує номінації природних періодів обертання, що пов'язані з рухом Місяця навколо Землі: *пазьдернік* 'жовтень, стара назва місяця вересня' (СГВ), *фібруар, фібруарь* 'лютий' (СБГ, с. 587), *чичель* 'січень' (СГВ), *червець* 'червень' (СГВ).

VI. ЛСГ назв періодів дня, пов'язаних зі станом природи. У межах цієї групи виділено такі ЛП:

1) світає: *видніється* (СПГ, с. 17), *на світ благословляється* 'розвиднюється' (СГВ);

2) вечоріє: *зморок падає, примеркати, смеркає, смеркається* 'смеркатися' (СГВ), *смерком, смирком* 'надвечір' (СГВ), *смеркає, ся смеркає, смеркається* (СПГ, с. 88-89).

У проаналізованих лексикографічних працях ТГ метеорологічної лексики представлена 142 номінативними одиницями, які репрезентують 6 ЛСГ: назви явищ природи, назви метеорологічних процесів, назви різновидів погоди, назви астрономічних явищ, назви місяців та назви періодів дня, пов'язаних зі станом природи. Закономірно чисельну перевагу має ЛСГ назв явищ природи (77 лексем, 53 %). Найменш номінативно репрезентовано явища, пов'язані з назвами небесних тіл (2 лексеми, 1,4 %).

Діалектним назвам природних явищ властиві різні способи семантичної мотивації. Однак деякі мотиваційні ознаки в говірковій метеорологічній лексиці є високочастотними, оскільки, очевидно, пов'язані з реаліями, особливо актуальними для носіїв діалектів у сфері їхнього матеріального та духовного життя.

Зафіксована подільська метеорологічна лексика засвідчує широкий корпус мотивованих номенів (103 одиниці, 70,5 %). Актуальними виявилися такі мотиваційні ознаки:

1. Назви метеорологічних явищ, мотивовані дією у природі (27 одиниць, 27 %): *їдкий вітер* (СПГ, с. 45) ← *їсти, роз'їдати*; *вііна, війка* 'заметіль, завірюха' (СГВ) ← *віяти*; *залива, злива, дуже злива* 'сильний дощ' (СГВ) ← *лити*; *заверуха* 'сніг із вітром' (СПГ, с. 37), *завехурниця, заверуха, завируха, завіруха* 'сніг з вітром' (СГВ) ← *вертіти*; *заметіль* 'вітер зі снігом' (СГВ) ← *мести*; *обліжний дощ* 'сильний дощ' (СГВ) ← *облягати*; *халапа* 'сніг із вітром' (СГВ) ← *ляпати*; *ляпавиця* 'погана, дошова погода' (СГВ) ← *ляпати*; *хурдилига* 'вітер зі снігом' (СГВ) ← *хурделити*; *фльоскавка* 'негода, зі снігом і дощем водночас' (СБГ, с. 594) ← *фльоскати* 'бризкати, ляпати водою, брудом, вапном тощо' (СБГ, с. 595); *уюга* 'вітер зі снігом' (СБГ, с. 574) ← *віяти*; *фуга, фургавиця, фургалія, фурделиця, фуртуна, хуртеча, хурдилига* 'снігопад з

вітром' (СГВ) ← *хук* < *ху* 'дуться, повівання'⁶; *плюша* 'дощ з вітром' (СГВ) ← *плющити*; *папороха* 'пороша (сніг)' (СГВ) ← *припорошити*.

2. Назви метеорологічних явищ, мотивовані природним явищем (14 одиниць, 14 %): *вожеледа*, *ожеледа*, *льодовиця* 'ожеледь' (СГВ) ← *лід*; *занепогодилося* 'захмаритися' (СГВ) ← *непогода*; *засльотилося* 'зіпсувалась погода' (СГВ) ← *сльота*; *захурделилося* 'вітер зі снігом' (СГВ) ← *хурделиця*; *морозьо* 'дит. морозно' (СГВ) ← *мороз*; *погодиця*, *погодливо* 'гарна погода' (СГВ) ← *погода*; *сльопавка* 'погана, дощова погода' (СГВ) ← *сльота*, *тучовий* 'погана, дощова погода' (СГВ) ← *туча*; *хмурна погода* (СГВ) ← *хмара*; *тучна хмара* 'темна хмара, коли має бути буря' (СГВ) ← *туча*; *крапнистий дощ* 'дощ з великими краплями' (СГВ) ← *крапля*.

3. Назви метеорологічних явищ, мотивовані ознакою природного явища (13 одиниць, 13%): *веселиця* 'веселка' (СГВ) ← *веселий*; *зимно* 'холодна погода' (СПГ, с. 42, СГВ) ← *зимовий*; *краса* 'веселка' (СБГ, с. 231), *красуля* 'веселка' (СГВ) ← *красивий*; *моква* 'дощ' (СГВ) ← *мокрый*; *на світ благословляється* 'світає' (СГВ) ← *світло*; *синява* 'хмара' (СГВ) ← *синій*; *студено* 'холодна погода' (СПГ, с. 92) ← *студений*, *холодний*; *ялова хмара* 'недощова хмара' (СГВ) ← *яловий*, *безплідний*; *сібірячий* 'вітер' (СУГО, с. 179) ← *сібірний*, *холодний*; *товша* 'хмара' (СГВ) ← *товстий*; *понова*, *поновка* 'свіжий сніг, пороша' (СГВ) ← *новий*.

4. Назви метеорологічних явищ, мотивовані флорономеном (7 одиниць, 7 %): *накапустилось* 'захмаритися' (СГВ) ← *капуста*; *хляка* 'мокрый сніг' (СГВ), *фляка*, *флякавка*, *фляковиця(-а)*, *фляцкавка*, *фляцковиця(-а)* 'негода, зі снігом і дощем водночас' (СБГ, с. 595-596) ← *фляк* 'заст. розім'яті, потовчені фрукти, ягоди і т.ін.' (СБГ, с. 595) або *фляки* 'перегнилі неїстівні рештки овочів, фруктів' (СУГО, с. 200).

5. Назви метеорологічних явищ, мотивовані формою (4 одиниці, 4 %): *дуга* 'райдуга' (СГВ) ← *форми дуги*; *полоса* 'раптовий вітер, вихор, який приходить вузькою смугою' (СУГО, с. 160) ← *йде половою*; *радова* 'веселка' (СГВ) ← *у ряд*; *блискає радком* 'блискавка на дощ' (СГВ) ← *у ряд*.

6. Назви метеорологічних явищ, мотивовані станом природи, відрізком часу (3 одиниці, 3%): *видніється* 'світає' (СПГ, с. 17) ← *видно*; *зморок падає* 'вечоріє' (СГВ) ← *морок*, *темрява*; *марцевий вітер* 'холодний вітер' (СГВ) ← *матровий*, *березневий*.

7. Назви метеорологічних явищ, мотивовані локалізацією явища (2 одиниці, 2 %): *долиновий вітер* 'вітер' (СГВ) ← *з долини*; *небесниця* 'веселка' (СГВ) ← *на небі*.

8. Назви метеорологічних явищ, мотивовані зоонімом (2 одиниці, 2%): *червець* 'червень' (СГВ), *курачий дощ* 'дрібний дощ, що йде тоді, коли світить сонце' (СГВ; СУГО, с. 112).

9. Назви метеорологічних явищ, мотивовані назвою особи (1 одиниця, 1%): *чабанський дощ* 'тихий дощ, без сонця, який йде дві-три доби' (СБГ, с. 635) ← *чабан*.

10. Назви метеорологічних явищ, мотивовані назвою божества (1 одиниця, 1%): *ярило* 'сонце' (СПГ, с. 108) ← *Ярило* 'бог весняного Сонця, розквіту природи, родючості'.

⁶ Етимологічний словник української мови : у 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 6. – 2012. – С. 219.

Засвідчено також 3 полімотивовані говіркові назви метеорологічних явищ, які побудовані за моделлю композитів: *красавода* 'веселка' (СГВ); мотиваторами є назви ознаки (*красивий*) та явища природи (*вода*); *суховій* 'сніг без вітру' (СГВ) – назви ознаки (*сухий*) та дії у природі (*віяти*); *сухонуть* 'блискавка' (СГВ) – назви ознаки (*сухий*) та розташування в просторі (*путь* 'відстань, яку пройшло тіло').

Таким чином, метеорологічна лексика подільського говору, зафіксована в регіональних словниках, є давньою за походженням, багатою за складом та цінною для пізнання лінгвальних та позалінгвальних явищ. Складність метеорологічної лексики як системи засвідчує її ієрархічний поділ на шість ЛСГ, у межах яких виділено ЛГ. Аналіз системних відношень у межах цієї ТГЛ та студії лексичної мотивації говіркових назв природних явищ через виявлених 10 мотиваційних ознак засвідчує особливо актуальні для мовців явища матеріальної та духовної сфери життя подолян.

Ми свідомі того, що висновки про самобутність подільських назв метеорологічних явищ можуть бути уточнені й змінені, коли до дослідження долучити сучасний емпіричний матеріал із подільських говірок, саме в цьому і вбачаємо подальші напрями вивчення діалектної метеорологічної лексики.

Список умовних скорочень

СБГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СГВ – Словник говірок Вінниччини / уклад. М. Т. Доленко та ін. : [рукопис] (Зберігається на кафедрі української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського).

СПГ – Брилінський Д. Словник подільських говірок / Д. Брилінський. – Хмельницький : Хмельн. вид. відділ, 1991. – 120 с.

СУГО – Словник українських говорів Одещини / Гол. ред. О. І. Бондар. – Одеса, 2011. – 223 с.

Гороф'янюк Інна

Метеорологическая лексика подольского говора: структурная организация и лексическая мотивация

В статье представлена метеорологическая лексика подольского говора, кодифицированная в региональных словарях. Смоделирована структурная организация метеорологической лексики как тематической группы, исследована мотивация народных названий явлений природы: обнаружено 10 активных мотивационных признаков в метеорологической лексике.

Ключевые слова: подольский диалект, метеорологическая лексика, название, лексическая мотивация, лексико-семантическая группа, словарь.

Gorofyanyuk Inna

Meteorological vocabulary of Podolsky dialect: structural organization and lexical motivation

The article deals with meteorological vocabulary of Podolsky dialect, Represented in dialect dictionaries. A structural organization of meteorological vocabulary as a thematic group has been modeled. Motivation of dialect meteorological vocabulary has been researched, as a result 10 active motivational indications have been found out.

Keywords: Podolsky dialect, meteorological vocabulary, name, lexical motivation, lexical-semantic group, dictionary.